

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Hakemli Dergi

IV. Sayı

SİVAS - 2000

İNSAN HAKLARI SEMANTİĞİNE DÜŞÜNSEL BİR YAKLAŞIM DENEMESİ

Öğrt.Gör. Necati DEMİR*

Avrupa'da rönesans döneminde sosyal ve siyasal anlayışların önce tutarsızlıklar içerir biçimde, aydınlanma dönemlerinde de sistemli olarak teosentrik(Tanrı merkezci) anlayıştan antropocentrik (insan merkezci) anlayışa geçilmesinin "İnsan Hakları" ve türevi kavramlarının ilkin mevzi (local), asrımızda da tüm uluslararası düzeyde gündeme gelmesinde önemli bir paya sahip olduğunu şimdilik kaydıyla varsayalım. Çünkü, asrımızda had safhaya ulaşan '*insan hakları*' ihlallerinden geniş kitlelerin haberdar edilip duyarlı olunmasında pay sahibi olan kişi ve kuruluşların çabalarının kültürel alt yapısı rönesans ve aydınlanma düşünürlerince oluşturulduğu gerçeği, gözardı edilemez. Ancak, bu dönemlerin, felsefe ve bilim anlayışlarında skolastik kilise düşüncesine karşı tepkisel bir düşünce biçiminin oluşması ve modern zihniyete açılımın gerçekleştirilmesinde uygarlıklar arası kültürel iletişim sürecinin doğal sonucu olarak Doğu-İslam medeniyetinden nasıl etkilendiği ve hangi etkenlerin rol oynadığı sorunu -örneğin Endülü-İslam düşünürlerinden İbni Tufeyl'in *insanın* ilahi mesaja muhatap olmadan da yaratıcı bir Tanrı'yı akıyla bulabileceğini savunan Hay bin Yakzan isimli hayali romanı Batıda yayımlandığı zaman insanın aracı olmadan akıyla hakikati bulamayacağı düşüncesine inanan batı dünyasında hayli etkilere ve tepkilere yol açması vb. - ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Biz bu denememizde önce '*insan*' ve '*hak*' kavramının ne anlamlara geldiği, bunların hangisinin tümel ve tikel ölçekli alınması gerektiği sorunuyla gününüzde '*insan hakları*'nın asıl anlamına vurgu yapan anlayışlarla moda ve heveskarlık görüntüsünde ilgilenenlerin '*insan hakları*' kavramına hangi anlamları yüklemeye çalıştıkları ve kimlerin kavramın içeriğini ne ile doldurmak istediği konusunu analiz etmeğe çalışacağız.

İnsan ve Hak Kavramı'nın Anlamları

"İnsan Hakları" kavramını açmazdan önce bu kavramın ve türevlerinin gövdesini oluşturan iki sözcükten her birinden tek başına ne anlaşıldığı ya da ne anlaşılması gerektiği irdelenmelidir, diye düşünüyoruz.

İnsan Felsefesi

İnsan Hakları'na girmezden önce 'insan' kavramının neliği üzerinde durmamız gerekir. İnsan Nedir? İnsan'ın aslı, özü, menşei, arkesi nedir? Ontolojik bağlamda insanın genel varlık kavramıyla bağlantısı ve insanın evrendeki konumu, evrenin

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Öğretim Görevlisi

kuruluş ve işleyiş yasalarıyla insanın mukadderatı arasında bir ilginin kurulup kurulamayacağı gibi sorular ve bu sorulara verilen cevaplar İnsan Felsefesini oluşturur. İnsan E. Yunan'da ilk fizikçi düşünürler olan Thales(MÖ 625-545), Anaksimandros (MÖ 611-546) ve Anaksimenes (MÖ 588-525)'in ilgisini çekmemesine karşın Sofistler ve Sokrates'in dikkatini evrendeki düşünen varlık ve toplumdaki birey olarak çekmiştir. Düşünce tarihinde doğadan sonra düşünülmeğe başlanan insanın rönesans felsefesinin çıkış noktası olması itibariyle en üstün ve öncelikli bir düşün alanı haline geldiği görülüyor. Ancak ne yazık ki, bilimsel çalışmaların deney ve gözlem merkezli olduğu yolundaki tümevarımsal yöntembilimin doğaya hakimiyet kurma düşüncesinin yaygınlık kazanmasıyla doğa bilim çalışmalarının arasında insan yeniden doğanın bir parçası ve uzantısı konumunda görülüp onun asıl tinsel yani, yani manevi boyutu ihmale uğrayacaktır.

Eski Yunan'da İlk fizikçiler denilen düşünürler doğa üzerine yoğunlaşarak felsefe problemlerine girmişler ancak Herakleitos (MÖ 535/540-475/480) ile insan üzerine felsefe yapma anlayışı da gündeme gelmiştir. Ona göre, insanı anlamadan doğanın anlaşılması mümkün değildir, Greklerin ilk filozofları dış aleme yöneldiklerinden, elde ettikleri bilginin doğruluğunu nasıl test edileceği gibi iç bilinç düzeyi ile ilgili sorulara uzak kalmışlardır. Ernest Won Aster (1902-)'e göre bu durumda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü insanın kendi bilgi, yeti ve araçlarından duyu, algı, deney ve gözlem yapma yeteneğinden kuşku duymağa başlaması için oldukça ileri bir bilinç ve birikim düzeyine ulaşmasını gerektirir.

Ontolojik konu olarak insanı seçen Antropoloji, insanın organik yapısını inceleyen fiziki ve kültürel alanını inceleyen kültür antropolojisi diye iki kısma ayrılmıştır. Antropoloji dalı üzerinde düşünce üretip araştırma ve inceleme yapan bilim adamları mensup oldukları düşünce gelenekleri doğrultusunda insanı çeşitli yönleri ve eğilimleriyle açıklamaya gayret ediyorlar. Yine insan felsefesi yapan filozoflar da insanı felsefi bakış altında inceliyorlar. "Her felsefi insanbilim de hiç kuşkusuz birbirinden çok farklı görüşleri benimseyerek insanı gözler önüne sermeğe çalışır. Bunu yaparken felsefi-metafizik alanda kalanlar olduğu gibi salt bilimsel verilere dayananlar da olabilir. Yalnızca bilimsel verilere dayananlardan bir bölümü, örneğin sadece biolojinin elde ettiği sonuçları ya da ruhbilimin, budunbilimin (etnoloji) elde ettiği sonuçları gündeme getirerek insan gerçeğini kavramağa çalışırlar."¹ Çotuksöken'e göre bu alanda düşünce üretkenlerin ilgilendikleri bilgi dalının bakış açılarından hareket ediş doğrultusunda insanbilimi türleri de belirir.

İnsanbilim üzerine ortaya konulan gerek felsefi düşünceler ve gerekse yapılan bilimsel araştırma, incelemeler ve yaklaşımlar geleneksel herhangi bir düşünce ya da paradigmadan hareketle ortaya konulacağı için birbirlerine insanı daha iyi açıklama konusunda üstünlük sağlamaları biraz zordur. Çünkü her iki alanın dünya görüşü ve açıklayıcı çerçeve programı son çözümlemede iki ya da üç farklı temel düşünce paradigmasına dayanacaktır.

İnsan felsefesi üzerine eğilen düşünürlerden önce Cassirer ve Max Scheler ile kendi dünyamızdan bazı aydınların görüşlerine baş vurarak bu konudaki düşüncelere ışık tutmağa çalışacağız. Bunlardan ilki olan Yeni Kant'çı Cassirer' (1874-1945) in fiziki ve kültürel antropoloji üzerine eğildiğini görüyoruz. Cassirer'in * diğer antropoloji felsefesi yapan düşünürlerden farklı bir yönü onun felsefe tarihçisi

¹ Betül Çotuksöken, Ernst Cassirer'de İnsan Felsefesi, 'Yüzyılımızda İnsan Felsefesi', Türkiye Felsefe Kurumu, Ank. 1997, s. 169

olmasıdır. Çünkü, felsefe tarihi bilgisi düşünürler Çotuksöken'in ifadesiyle sorunları *felsefi geleneğin can alıcı noktasından kavramasını ve geniş bir bakış açısı kazandırmasını sağlar*. Bir düşünürün yapması gereken en ivedi işi, üzerinde düşünce ürettiği alan ya da konu hakkında kendisinden önce hangi düşüncelerin ortaya konulduğundan haberdar olmasıdır. Bu kendisine hem bir ufuk kazandırması hem de daha önce ortaya konulmuş bir düşünceyi -en iyi bir yaklaşımla- kendisinin de ortaya koymaktan başka bir iş yapmış olmadığını bilmesi açısından yararlıdır. Cassirer'in bu bağlamda bir avantajı da çağdaş bir düşünür olması yüzünden 20. yüzyılın bilim felsefeleri ve bilimlerin ulaşabildiği -kendi dönemi için- son noktayı görmüş olmasıdır.

Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*'sinde 'İnsan Nedir?' sorusu üzerinde durarak, şöyle der: "Aristoteles'e göre insanın doğasında bilme isteği vardır. Bilgi; duyu, algı, bellek, imgelem ve akıl bağlamının ürünüdür. Bu bağlamla elde edilen bilginin ilk işlevi canlı-fiziksel çevre ilişkisinde canlının bu çevreye uyumunu sağlamaktır."² Cassirer böylelikle, insanın doğal yönünü açıklayan dışa dönük merak yönü açıklanmış olduğunu, İnsanın dış algı kanallarını çalıştırmadıkça iç algı yollarının da kör kalacağını belirtir. Yine ona göre, dış dünyayı kavrayamayan kendi iç dünyasının da farkına varamayacaktır. Bu yaklaşım tümüyle kabul edilebilir olmasa da gerçekleştirilebilir yanları da yok değildir.

İnsanı anlamada yöntem üzerinde de duran Cassirer, doğa bilim çalışmaları için uygun ve geçerli olan deneysel ve mantıksal çözümlemenin, insanı bilmek konusunda yetersiz kalacağından söz eder. İnsan, ancak onunla doğrudan ilişki kurularak kavranılabilir. "Bu yüzden kültür varlıkları olarak bizler için doğruluk, düşünsel bir monoloğun değil, bir diyalogun ürünüdür. Doğruluk, soran ve yanıtlayan öznelin işbirliği ile kazanılır."³ Cassirer'e göre insan; sürekli olarak kendisini araştıran, varoluşunun her anında varoluşunun şartlarını irdelemesi ve denetlemesi gereken bir yaratıktır. Çotuksöken'e göre, Cassirer, Stolahlıların bu konuda bir adım daha ileri atarak, insanı, kendisiyle evren arasındaki ilişkide öncü rolünü evrenin değil kendisinin gördüğü şeklindeki açıklamalarını övgüye değer bularak Stoacıların insanı doğal ve tinsel olarak iki kısma ayırdıkları ve tinsel olanının bağımsızlığını savunduklarını belirtir.

Cassirer, Çağdaş biyolog Jacob von Uexküll'ün biyolojik insan incelemelerinden yararlanıyor. "Uexküll'e göre, ... her organizmanın kendisine özgü bir yaşantısı olduğu için kendine özgü bir dünyası vardır. Her organizmanın anatomik yapısına göre belli bir alıcı dizgesi ve belli bir etkileyici dizgesi vardır. Organizmanın yaşamını sürdürmesi bu iki dizgenin işbirliği ve dengesi ile olanaktır. Uexküll buna hayvanın işlevsel çevresi diyor."⁴ Cassirer, Uexküll'ün insanı doğanın sade bir uzantısı sayan anlayışlara aykırı bu anlayışını temel alarak insanın bir organizma olarak biyolojik ilkelere bağlı olduğunu ancak onu salt organizma olarak görmenin de yetersiz kalacağını çünkü, insanın bir de işlevsel yönünün bulunduğunu ve bunun biyolojik ilkelere göre açıklanamayacağı kanısındadır. Çotuksöken de, Uexküll'ün -maddeci ve evrimci düşünürlerin göremediği- insanla hayvan arasındaki ayırım belgelerinden biri de, *insanın kendisi tarafından yaratılmış bir çevresi olduğu halde hayvana o çevre daha baştan*

² Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, (Remzi Kitabevi), İst. 1986, s. 127, 128

³ Özlem, a. g. e. s. 129

⁴ Özlem, a. g. e. s. 131

verilmiş olması gerçeğini gündeme getirerek hayvana özgü işlevsel çevrenin alıcı ve etkileyici dizgeleri hayvanı anlamada çok işe yaradığını ancak, insanı anlamada yeterli olamayışına dikkat çekiyor. Aslında insan psikolojisini, hayvanlar üzerinde yapılan deney verilerine indirgemekle Psikoloji çalışmalarını nesnelleştirdiklerini savunan atomcu, işlevci davranışçı psikoloji okulları psikolojiyi asli alanından uzaklaştırıp fizyoloji konumuna düşürdüklerini fark edemediler.

Casirer'e göre, insanı insan yapan en önemli özelliği onun olgu ve olaylara fenomenal görüntülere tek bir anlam yüklememesidir. Simgesel dizge vasıtasıyla insan tek anlamlılıktan kurtulduğu için onun düşünen hayvan olarak tanımlanması yetersiz kalmaktadır. Onun en belirgin tanımı, simgeleştiren varlık olmasıdır. İnsan Sokrates'ten beri 'kendini bilen canlı' ise insanın kendini bilmesinin en iyi yolu da bu simgeler dizgesidir. Casirer'e göre, Bunlar (dil, mitoloji, din; sanat ve tarih) insan yaşamının karmaşık olan kültürel evreninin dokularıdır.

İnsan felsefesi yapan düşünürlerden biri de Max Scheler (1874-1928) dir. Max Scheler, önce felsefenin ne olduğunun tanımını vererek insan felsefesini belirlemeğe çalışıyor. "felsefe, diyebiliriz ki, insanın dünya ile olan münasebetini tayin eden hayat prensiplerini akıl yardımıyla, aklın temelleri üzerine istinat ettiren bir ilimdir."⁵ Felsefenin bir ilim olarak anlaşılması, *deneyssel yöntemi ilmin tek yöntem olduğu anlayışını benimsemeyenlerin yani manevi ve tabii bilimler diye iki farklı bilimden söz eden bilim felsefecilerinin ortak görüşüdür.*

Scheler'e göre, Yunanlıların dünya görüşünü mitolojileri, Ortaçağ'ınkini din, Renesans dönemininkini de insan belirliyor. İnsanı "parçalamadan ve tahrif etmeden bütünlüğü ile tayin etmemiz icap eder. İnsan hakkındaki bütün naturalist teoriler (Pragmatizm'in tarihi maddeciliğin, Darwinizm'in insan hakkındaki fikirleri) insanda sadece bir insiyak mahlukunu görmüşlerdir. Buna mukabil ratioalist 'tradition' insanı mücerret bir akıl mahluku olarak tayin etmektedir... (ama o) İnsan bir bütündür ve bütün olarak anlaşılmalıdır,"⁶ diyerek varlığa holistik yaklaşanlar gibi o da varlığın anlaşılmasında bütünlük kavramına vurgu yapmaktadır.

İnsan kavramı üzerinde duran çağdaş Fransız düşünürlerinden Verkors, "İnsan, sözcüğün en jenerik (türe ait) anlamında insanî varlık"⁷ demektir. İnsan sözcüğünden insanî varlığın anlaşılması gerekir, İnsan kavramı kendisinin alt kümelerinden biri olan "birey" ile eşanlamlı olarak kullanılmamalıdır. Çünkü, insan kavramını hem beden hem de bilinç anlamında şahıs olarak düşünülebilmesi daha uygundur. Toplum binasının temel taşı, cemiyet çadırının temel ayağı, insanlık camiasının saygın üyesi, yaratıkların içinde en onurlu varlık olan insanına, asırlardır onun hakları üzerinde pek durulmayıp sürekli sorumluluk gerektiren ve çoğu zaman ağır riskler içeren görevler yüklenmesi manidardır.

"İnsan açık belli bir kavram gibi görünür, oysa kavramların en ikircili, en çelişkeli, karşıt yorumlara en elverişlisidir. Zorbalıklar hep bu ikirciliğe dayanır. Zorbalar bundan yararlanır, halk yığınlarının tutkularını, kötüye eğilimlerini besleye besleye, onları sömürmek yolunu bulurlar."⁸ Verkors'un da değindiği gibi günlük

⁵ Mazhar Şevket, Felsefi Antropoloji, Felsefe Semineri Dergisi, İst Basımevi, İst. 1939, s. 73

⁶ Mazhar Şevket, a. g. m. s. 75

⁷ Jacques Mourgeon, İnsan Hakları, (Çev. Aysen Ekmekçi, Alev Türker), İletişim Yay., İst. 1990, s. 8.

⁸ Verkors, İnsan ve İnsanlar, (Çevirenler, Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol), Can Yayınları, İst. 1965. sh. 5.

dilde çok kullanıldığı için çoğu insanın anladığını zannettiği kavramların aslında hiç de sanıldığı kadar açık, net ve herkesin ortak bir anlam yüklediği sözcükler olmadığı anlam çatışmalarından belli değil midir. İnsanın mahiyeti üzerinde duran Mevdudi (1903-1979) ise, bu konuda “şu da tuhaf bir meseledir ki, kainatta şu kadar mahlukât arasında hiç birisi, insanın kendi hemcinslerine karşı yaptığı muameleleri yapmaz ve insanın insana karşı reva gördüğü hususları reva görmez...Aslanlara bir bakalım: Şimdiye kadar aslanlar birbirleriyle savaşmak için bir aslan ordusu kurmamışlardır. Herhangi bir köpek, şimdiye kadar başka bir köpeği köle olarak kullanmağa kalkmamıştır. Herhangi bir kurbağa, başka kurbağaların ağzını kapatmağa yeltenmemiştir...İnsan, yeryüzünde yaşayışa adım attığı zamandan bu güne kadar, hiç bir hayvanın yapamayacağı şekilde hemcinsinin üzerine saldırmıştır. Yalnız ikin. i dünya savaşında neler olduğunu söylemek kafidir,”⁹ diyor.

İlkçağ Yunan materyalizminin babası sayılan Demokritos (MÖ:460-370)'tan günümüze değin çeşitli uzantılarını gözlediğimiz maddeciliğe göre Begoviç, John Watson'un Psychologic Rewiew adlı eserinden yaptığı alıntıyla; İnsan mükemmel hayvandır. 'Homo machine', 'biyolojik makina'...İnsan ile hayvan arasında kalite değil sadece derece farkı vardır. Sırf insana ait bir öz yoktur. Yine, Öğrenmede şartlı refleks görüşünü savunan İvan Pavlow 'un Psychologic Experimental isimli eserinden yaptığı alıntıyla tüm diğer sistemler gibi insan da tabiat içinde ve tüm tabiatın kaçınılmaz ve umumi kanunlarına tabi bir sistemdir. ...Materyalist bilim ve felsefede insan, cüzü mütemmimlerine ayrılıyor ve sürecin sonunda öyle görünüyor ki, tamamen yok oluyor. Bu iki psikolog'un görüşlerine katılmayan Begoviç ise, insan kavramında deneysel bilimcilerin aradığı doğanın uzantısı olma özelliğini de, sanatçıların kutsal yaratık olmasını gerektiren özelliklere de rastlanacağı görüşündedir.

"İnsan mefhumunun insanın aklında birbirine hemen hemen zıt iki mana tedai ettirdiğine işaret edelim. 'Biz insanız' demek, biz günah işleriz, zaifiz, cismaniyiz demektir. 'İnsan olalım' ise, bizim daha yüksek varlık olduğumuzu, daha yüce bazı mükellefiyetlerimizin bulunduğunu; bencil olmamamız, insanca hareket etmemiz gerektiğini hatırlatan çağrıdır. 'İnsan' adı ile aynı şekilde bağlı bulunan mefhumların bu iki türlü manası, insan tabiatının ikiciliğinin bir neticesidir. Bu ikiciliğin bir tarafı dünyevi, öteki ise uhrevidir.”¹⁰ Begoviç'in bu düşüncesinin Takiyüddin Mengüçoğlu tarafından "İnsan biyopsişik bir varlıktır. İnsanın bir bios'u bir de psyche'si vardır; fakat insanın biosu ile psyche'si arasındaki bağıllık bir eklenti değil, bir bütündür.”¹¹ açıklamasıyla ilmi bir terminoloji ile daha önceden açıkladığını görüyoruz.

İnsanı, her ilim kendi görüş açısından bakarak anlamağa çalıştıkça onu parçalar, unsurlarına ayırır. “mütehassısların tanıdıkları insan, konke insan, hakiki insan değildir. O sadece, her ilim tekniğinin inşa etmiş olduğu şemalardan mürekkep bir şemadır. O hem anatomistlerin kesip parçaladıkları kadavra, hem Psikolojistlerle manevi hayata emredenlerin müşahade altında bulundurdıkları şuur, hem de iç murakabesinin (introspection) her birimize ifşa ettiği şahsiyettir...Hakikaten cehlimiz pek büyüktür. İnsanları tetkik etmekte olanların kendi kendilerinden sordukları suallerden çoğu cevapsız kalmaktadır...Mevzuu insan olan bütün ilimlerce

⁹ Ebu'l A'la el Mevdudi, İslamda Hükümet, Çev. Ali Genceli, Hilal Yay. Ank. 1976. s. 103-104-105

¹⁰ -Begoviç. a. g. e. §#33

¹¹ -Takiyüddin Mengüçoğlu, İnsan Felsefesi, İst. 1978, s. 220

yapılmış olan gayretin kifayetsiz kaldığı ve kendi hakkımızdaki bilgimizin pek noksan olduğu bellidir."¹² İnsanı ruhsal özünden soyutlayarak eşya konumuna indirip deneysel bilimlere konu etmeğe çalışan modern anlayış onu komple kavrama konusunda yetersiz kalınca, insan yeniden manevi cevherini hatırlatan kutsal yeniden kulak kabartarak -suyun tabii macerasına yönelişi gibi-asli yönünü bulmağa çalışmaktadır.

İnsanın Neliği Üzerine

İnsanın manevi boyutu hakkında yaptığımız bu açıklamalardan sonra bir de insan teriminin mantıksal kavramı üzerine değinmek durumundayız. "Tümel bir kavramın yalnız zihindeki fertleri dikkate alınırsa, nelik, (mahiyet) ; eğer zihnin dışındaki fertleri dikkate alınırsa gerçeklik(hakikat) denilir. Zihin dışında fertleri ister bulunsun ister bulunmasın her kavramın neliği vardır. Fakat zihin dışında fertleri bulunmayan kavramların gerçekliği yoktur. Mesela insan kavramının hem hem neliği hem de gerçekliği vardır. Çünkü insan denince zihinde onu karşılayacak bir tasavvur bulunduğu gibi insan kavramının zihnin dışında delalet ettiği fertler de mevcuttur. Halbuki masallarda geçen 'anka kuşu' kavramının neliği vardır fakat gerçekliği yoktur"¹³ İnsan üzerinde düşünülmesi en fazla ihmale uğrayan konu ve kavramların önünde gelir. Kutsal kitaplarda ve çoğu düşünürlerin eserlerinde insanın neliği ve özellikleri hakkında değerli bilgi ve düşünceler olmasına karşın günümüz insanın zihninde ve gönlünde pek az ve sığ bilgi ve düşünceleri devraldığı insanın mevcut durumu ve konumundan belli olmuyor mu?

İnsan üzerine fikir üretmek hayli zor olduğu olgusunu bilmemize rağmen hiç olmazsa onun mahiyet ve gerçekliği hakkında bazı özelliklerine değinmeden de edemiyoruz. İnsanın bedensel olarak bir yumruk ya da tokat darbesinden ölebilecek kadar zayıf bir bünyeye sahip olduğu halde, doğadaki en güçlü hayvanları düşüncesi yardımıyla kulağından tutup kafese koyabilecek denli de güç ve imkanlara sahip olduğu görülür. İnsanın aczi ve gücüne yalnız beden ve akıl bakımından örnek verilmez, hissiyat bakımından da örnekler verilebilir. İnsan, bazen hayatındaki en küçük bir değişiklik ve dengesizlikte alabora olan tekne gibi zihinsel felçli hale gelip şuur bulanıklığı içinde intihara başvuracak denli zayıf bir varlık olarak görüldüğü gibi, bazen yıllar süren işkence ve baskılara karşı sabırla dayanıp hayat hamlesi ve yaşama gücünü hiç bir an yitirmeyen bir inanç ve direnç kaynağı halinde de karşımıza çıkabilir. Buradan insanın biri adı, sıradan, ve düşük evsafli, diğeri de yüce, olağanüstü ve inanılmaz derecede üstün nitelikler ihtiva eden ve birbirinin zıttı iki unsurdan oluştuğu gerçeğine işaret edebiliriz. Aczi, eksikliği, noksanlığı, adiliği, sıradanlığı ve düşük evsafllığı ihtiva eden çamur, balçık, salsal denen madde, diğeri de yüce, üstün, olağanüstü, maddesiz bir cevher olan, tin ve ruhtur, denilebilir. Pascal'ın tabiat karşısındaki insanı narin naif bir kamyşa benzetmesi anlamlıdır. "İnsan tabiatın sinesinde narin ve naif bir kamyştır, fakat tefekkür eden bir kamyş. Onu mahfetmet için kainattaki bütün kuvvetlerin bir araya gelmesine lüzum yoktur: Bir buhar, bir su damlacığı onu öldürmeğe kafidir. Fakat kainat onu mahfetmiş olsa bile, insan, kendini yok eden bu muazzam kuvvetten daha asil sayılacaktır; çünkü insan öldüğünün farkındadır, halbuki kainat hiç bir şeyin farkında değildir. Aradaki fark işte budur... mekan enginliği sayesinde, behi bir nokta gibi ihata ediyor; ben ise mütefekkirem sayesinde zihni kavrayışımı onu ihata ediyorum."¹⁴

¹² Alexis Carrel, Bilimeyen İnsan, Çev. Nasuhi Baydar, (Semih Lütfi Kitabevi), İst. 1940, s. 11

¹³ Necati Öner, Klasik Mantık, Ayyıldız Matbaası, Ank. 1970, s. 20-21

¹⁴ Blaise Pascal, Düşünceler, Çev. Fethi Yücel, Matbaa Yeni Cezaevi, 1942, Ank. s. 66-67

İnsanın noksan ve sıradan olan maddi unsuruyla yine onun olağanüstü ve üstün niteliklerle donanımlı ruhsal unsurunu belirlemiş olduk. Ancak bu aşamada daha zor bir soruyla yüz yüzeyiz, demektir. Peki bu düşük olan maddi bir cevher nasıl oluyor da üstün nitelikli ruhsal bir cevherle bir araya gelip insan dediğimiz canlı haline geliyor? Biz felsefi kültürden *'birbirine aykırı unsurlar mecz olunamaz'* diye bir ilke öğrenmişizdir. Nasıl oluyor da insan denen varlıkta bu iki zıt unsur bir arada birleşip kaynaşabiliyor? Yine biz felsefi kültürden *'bir şeyin ancak kendi cinsinden başka bir şeyi ortaya koyabilme kabiliyetinin olduğunu'* öğrendik. Ruh bedeni, beden ruhu nasıl ortaya koyuyor ya da en azından nasıl olup da bu iki farklı cevher birbirine etki edebiliyor?

İnsanı iyi anlayabilmek için, insanın yaratılışını ve onun kaderi üzerinde etkin rol oynayan varlığın doğru anlaşılması gerekir. İlkçağ ve günümüz materyalistleri, doğayı, ezeli ve ebedi, onun bir derece üst basamağı olan bitkileri, onun da bir üst basamağı olan hayvanları ve onun da bir üst derecesi olan insanları ezeli ve ebedi değil ölümlü varlıklar olarak kabul ederler. Yani, onlara göre, insan da dahil olmak üzere evrende ne kadar canlı varsa doğanın bir uzantısı, hatta bu uzantı asıl maddeden daha nitelikli ve üst derecede. Ama ne yazık ki, bu üst derecedekiler alt derecedeki varlığa tabiler. Yani insan, şuurlu, üstün yetenek ve imkanlarla donatılmış bir varlık olarak bilinçsiz ve sadece mekanik olarak ayarlandığı iddia edilen, kendisinin tabii olduğu yasaya biteviye itirazsız itaat eden, kendisine emredilene yapan bir varlık olan doğaya tabii. Bilince bilinçsizliğin, üstün niteliklere sıradan niteliklerin galip getirildiği bir felsefi doktrin denilebilir bu akım için. Buna karşın, maneviyatçı doktrinler, varlık sıralamasında, maddeyi en alta, onun üzerine bitkileri, onun üstüne, hayvanı, onun üzerine de insanı, en üst konumda da ruhu koyar. Tanrı en üstte bulunmasına rağmen sıraya tabii tutulmaz, çünkü bu varlık şeması sıralamasını yapan O'nun kendisidir. Tanrı, en alta koyduğu madde ile en üste koyduğu ruhu Adem'de mecz ederek, ne imtihandan sorumlu olmayan maddeyi ne de imtihana bile gerek duyulmayacak üstünlükteki ruhu muhatap kabul etmemiş bunların ikisini bir varlıkta önce müseccimleştirerek, (biçimleşme) sonra da teşahhuslaştırarak (şahıslaşma) imtihanla sorumlu tutmuş, imtihan yeri olarak da yeryüzünü seçmiştir. Ruh'un nefis dediğimiz, arzu ve istekleri-ki bunlar nakıslığın belirtirleridir- yoktur. Bu nedenle aşağı düşme eğilimi göstermez. Madde de bilinci olmadığından yukarıya çıkma eğilimi gösteremez. İnsan denilen varlıkta madde ruha üstün gelerek onu çamurlaştırdığı zaman imtihan kaybedilecektir, Ruh maddeye galip geldiğinde de imtihan kazanılmış olacaktır. İşte insanın yeryüzündeki fosil belgelere uygun takriben onbin yıllık mücadelesi bu imtihanı kazanıp kaybetme uğraşısıdır, gibimize geliyor. Dolayısıyla bu bağlamda şuur-şuursuzlukla, mana-madde ile, akıl-nefs ile, iyilik-kötülükle, doğruluk-yanlışlık ile, güzellik-çirkinlik ile mücadeleye devam edecektir. Fert kendi kendini ya yüceltecek ya da mevcut konumundan bile aşağılara, Kur'an ifadesi ile *'belhüm edal'* konuma düşecektir. Cemiyet ya erdemliler sitesini kuracak ya da Sodom ve Gomora sapkınlığını yaşayacaktır. Devlet ya hukukun üstünlüğü ilkesi üzerine kurulacak ya da güçlülerin zayıflar üstünde kurduğu köleleşirme aracı haline gelecektir.

İnsanı spiritüalistler göğe, materyalistler yere çekerler ve insan ikisinin arasında çekıştırile gerile doğasından uzaklaştırılmış olur. İnsanı ilk etapta incelediğimiz zaman ruh ve beden diye iki ögeden oluştuğunu hemen kavrarız. Sonra beden iyice incelenip çözümlendiğinde organik ve inorganik unsurdan müteşekkil olduğu, organik yapının da can ve organlar yığınınından ibaret olduğu ortaya çıkar. Can ise dikkatle incelendiği zaman manevi ve intellectuel (zihinsel) unsurdan

oluştugu izlenimini ediniriz. Şimdi maddi ögenin birbirinden farklı iki unsurdan, can'ın da yine birbirinden farklı iki ögeden oluştuğunu kavradıktan sonra, nasıl olur da kabaca insanın yalnızca maddeden ya da ruhtan ibaret olduğu yani saf ruhsal tözden veya maddi unsurdan oluştuğu iddiaları yandaş bulur anlaşılır gibi değildir. İnsanı ruhundan soyutlayarak ya da maddesinden sıyrarak yüceltileceği düşünceleri salt felsefi olmaktan çok ideoloji bağlamı yaklaşımıdır.

Shakspare'in Hamlet'te insanı tanıtımı : "İnsan ne tür bir yapıt! Yargı gücü ne yüce onun! Yetenekleri ne sonsuz! Biçimi ve duygulanışı ne kadar belirgin! Ne hayranlık verici! Davranışı ne kadar meleklerle, ne kadar Tanrı'ya benziyor! Dünyanın süsü, yaratıkların en ulusudur o."¹⁵

İnsan nedir? Olması istenilen ya da ideal anlamdaki insan; sosyolojik anlamda bireyden, psikolojik manada kişiden ayrı olarak hukukta şahsiyet, yani kendinin ve diğer şahısların farkında, görev ve sorumluluklarının bilincinde olan, hak ve yetkilerinin idraki içinde bulunan, toplumun hangi sosyal katmanında olursa olsun, insanlığa hizmeti kendine ilke edinmiş ama ne toplum için kendi özlük haklarını, ne de şahsi çıkarları için toplumun kamusal çıkarını gözardı etmeyen yetkin varlıktır. Ancak; acaba tüm insanları bu tanımlamanın içine alabilmek mümkün müdür? Her insanı bu niteliklerle belirleyebilmenin imkanı var mıdır?

Görüşümüze insan, sadece varolan bir varlık olmayıp varolmağa devam eden bir varlıktır da yani, aynı zamanda hem varlığının farkında olan, hem yeniden varoluşunu gerçekleştirmeğe çalışan hem de yaşadığı çevresine, bazen uyum sağlamağa bazen de onu kendine uyarlamağa çalışarak bütün bu varlık, varoluş, uyum ve değiştirme eylemlerini bir arada gerçekleştiren, bazen bilen bir suje bazen bilinen bir nesne, bazen kendini nesne yerine koyarak kendini bilmeğe çalışan özne, bazen de kendisiyle ilgili bilgileri nasıl edindiğini sorgulayan bir kritik yaparak madde ve mana bütünlüğünü kendi şahsiyet potasında alayım haline getiren kompleks (karmaşık), komplike (içiçe) ve çatışkan bir sistem bütünlüğü arzeden varlıktır. Yani insan, hem bir varlık hem bir oluş durumunda olan bir varlıktır.

Kur'ana Göre İnsanın Ontolojik Üstünlüğü

İnsanı, Kur'anın üstün görmesi, yaratılmışların en üstün varlığı olarak nitelemesi, sadece ontolojik değil epistemolojik ve etik boyutuyla incelendikten sonra anlaşılabilir. Çünkü Kur'an, insanı hem yaşamsal hem de ruhsal perspektifle değerlendirdiği için onu atomcular gibi unsurlarına ayırıştırmağa çalışmamakta aksine bir bütün olarak üç boyutlu -ruh, beden ve nef- komple bir yaklaşım sergilemektedir. "Biz Ademoğlunu üstün kıldık."¹⁶ "Muhakkak ki, biz insanı balçığın mayasından yaratık. Sonra onu sağlam bir karargahta nutfe kıldık. Sonra nutfeyi, kan pıhtısı, bu kan pıhtısını bir çiğnem et yaptık, o bir çiğnem ette kemikler yarattık, kemikleri et ile örttük. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik."¹⁷ İnsanın yaratılışıyla ilgili ayetler sadece bunlarla sınırlı değildir. İnsanın maddi cephesinin toprak olduğu ve evrendeki yüz küsur elementin tamamını vücudunda barındırdığından söz edilerek onun doğanın bir uzantısı olduğu sonucuna varılmak isteniyor ancak, insan yalnızca maddeden ibaret bir varlık olduğu iddiası onu tanıyamamanın sonucu olsa gerek. Dogmatik materyalistler düşüncenin de maddi olduğu sonucuna şöyle bir kıyasla ulaşıyorlar: Nasıl ki, mide, mideözsuyu

¹⁵ -Shakspare, Hamlet, II. Perde, II. Sahne.

¹⁶ Kur'an, Neml (27) 15

¹⁷ Kur'an Müminun (23) 12-13-14

salgılıyorsa, beyin de düşüncüyü ifraz ediyor, diyorlar. Ancak biz felsefi kültürel arkaplandan şunu öğreniyoruz ki, bir şey ancak kendi cinsin başka bir şeyi ortaya koyabilme yetisine sahiptir ilkesi gözardı edilmiş olmuyor mu? Ruh insanın yaratılmasında sözkonusu edilmemiş olsaydı, dogmatik materyalistler kısmen hak görülebilirdi. Ama insan ceninine ilk üç aydan sonra ruh üflendiği sağlam bir dinsel veridir. İnsan oluşumu ve biraradılığı hala muamma olmağa devam eden kendisi bir arastez olan varlıktır. Birbirinden farklı özler olan ruh ve maddenin nasıl olup da birarada bulunabildiği ve birbirine aynı varlıklar nasıl etki yaptığını çözülebilmemiş değildir. İnsan, hangi varlıklardan üstün, kimden aşağıdadır? İnsan yeryüzünde kendinin dışındaki varlıklardan, hayvandan, bitkilerden ve cansız tabiatın üstün, ancak evreni ve varlık düzenini dizayn eden Tanrı'dan aşağıdadır. Yani, Kur'anın varlık düzenleme (skala) sinde insan da dahil olmak -doğanın bir uzantısıymış gibi görülerek- üzere tüm varlıklar düzenlenmiş değil, varlığın yaratılış amacına ve tabii niteliklerine göre bir derecelendirilme benimsenmiştir. İnsanın da doğanın bir uzantısı olarak görülüp tabiattaki diğer varlıklarla insanın bir nitelik değil nicelik farkıyla ayrıldığı iddiasını ileri sürenlere katılmak -insanın günümüz bilim ve felsefesindeki tanım ve tahlilleri gözününe alındığında- pek kolay olmasa gerek. Doğadaki canlı varlıklar içinde bitkilerin ve hayvanlarda olmayıp da yalnızca insanda olan ve insanı aynı cinsin içinde bulunduğu diğer hayvanlardan ayıran düşünme yetisi onu nicelik yönüyle değil de nitelik yönüyle diğer hayvanlardan ayıran bütünü olsa gerek. Pascal'a göre, "İnsanın tefekkür için yaratıldığı aşikardır; onun bütün şerefi ve liyakatı bundadır; bütün vazifesi iyi ve münasip bir tarzda düşünebilmektir. Bir insan için tefekkür sırası ise evvela kendi nefsinden, kendisini yaratan kudretten, hangi gaye için yaratıldığından başlamaktır."¹⁸

Kur'ani boyutun ontolojik yaklaşımı gözden geçirildiğinde, evrendeki varlıkların derecelendirilmesi, masivadan maveraya doğru dizayn edilen bir değerler düzenlemesiyle karşılaşılır. Her varlık, düzenlemedeki konumuna göre, pasif ve aktif durumdadır. İnsan Tanrı karşısında muti, ama hayvan, bitki ve cansız doğa karşısında amir hükmündedir. "İnsanın kainat üzerindeki otoritesine gelince; o, karada, denizde ve havada muhtelif eşyayı hükmü altına almıştır. Yerde ve göklerde her ne varsa onun emrine verilmiştir. Onun herhangi bir şeyin emrine verildiği vaki midir?"¹⁹ İnsanlar arası ilişkilerde ise üstünlük; sadece kişinin sa'y ve gayreti ile insanlığa hizmeti ölçü alınmıştır. Aksine onun soylu doğması, beyaz bir aileye mensup olması, çok servet ve mülkü bulunması ölçü değildir.

Kur'ani ontolojik yaklaşıma göre; insanın, varlığa gelişi itibariyle saf, temiz ve günahsız oluşu yaşamı boyunca himaye ve korunmağa layık en üstün varlık olma özelliği kazandırıyor, kendisine. Tabii bu, Kur'anî dünya görüşüne uygun bir yaklaşımdır, oysa Hıristiyan ilahiyatında insan doğuştan günahkâr olarak gelir, yeryüzüne.

Kur'ani epistemolojik yaklaşıma göre ise; insan, beş duyuya ek olarak verilen manevi hassalarla topyekün evreni bilme ve yararlanmada en üstün konuma getiriliyor. Bunlar, beş duyuya ek olarak, "ortak duyu, hayal ya da musavvira, hayal gücü, kuruntu ve bellektir. Akıl da üç aşamada bulunur; kuvve, meleke ve fiil

¹⁸ Blaise Pascal, Düşünceler, s. 54

¹⁹ Abdullah Draz, İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Çev. Nureddin Demir, Kayıhan Yay., İst. 1993, s. 48

halindeki akıl.”²⁰ Dolayısıyla insan, İlmi tecessüs (merak), inanma, gelişme ve bir toplumsal düzen oluşturma duygusunu taşıyan tek varlık olmasıyla diğer varlıklara üstün konumdadır.

Kur'anın etik yaklaşımına göre ise insan, onur ve itibar kazanmada ve değerler skalasında en üstün konuma oturtuluyor. Arz üzerinde her şey insan içindir, ona musahhar kılınmış, onun hizmetine ve yararlanmasına sunulmuştur. Bu konumu kendisine amade olan şeyleri tahrip ve yok etme imkanını ve fırsatını verse de bunları yapabilme hakkı asla verilmemiştir. Epistemolojik yaklaşımda belirtilen yetenekleri varlığında bulunduran canlı elbette ki, değer kazanmada ve önemsenmede, öne geçmede avantajlı olacaktır. “İnsan olarak doğmak üstünlüklerin en geniş, en kadimi, en umumisi, ve en devamlısıdır. İnsan o üstünlüğe doğuşundan, hatta ana rahmindeki cenin halinden itibaren nail olur. Öyle bir üstünlük ki, onun kazanılması için ne maddi ne manevi bir karşılık ödenmez, o semavi, manevi bir bağıştır. Ona fıtrattan verilmiştir.”²¹

Draz'a göre bu üstünlük; her şeyden önce, dokunulmazlık ve masuniyet demektir. Süreklilik arzeder. İslâmi prensipler bu hakkı bütün insanlığa, erkek veya kadın, beyaz veya siyah, zayıf veya kuvvetli, fakir veya zengin, her hangi bir millet veya kabile farkı gözetmeden, devamlı olarak bütün insanlığa tanıyor ve ilan ediyor ki, bu üstünlüğünü insan kanı, akıtılmadan, ırzı tecavüze uğramadan, malı gasp edilmeden, evi yıkılmadan, ismi ve etnik kökeni üzerine tadilatlarla girişilmeden, yurdundan atılmadan, vicdanı ikilemde bırakılmadan, zihni fakülteleri ipotek edilmeden, hür iradesine pranga vurulmadan, yaşama hakkını elde etmesinden almaktadır. İşte bu sayede insanlık, zalimlerin, işkence yaparak doyuma ulaşan tuğyanına, haddini aşmasına ve sadist uygulamalarına karşı korunmuş olur.

Hakk Kavramı

İnsan Haklarının semantik (anlambilimsel) incelemesine önce hak kavramına verilen anlamlarla başlamak durumundayız. ‘İnsan Hakları’ kavramının ikinci sözcüğü olan “Hakk” terimine verilen anlamlara gelince;

- 1-Allah, Tanrı,
- 2-Doğruluk ve insaf,
- 3-Bir insana ait olan şey,
- 4-Dava ve iddiada hakikate uygunluk,
- 5-Geçmiş, harcanmış emek. Baba, ana hakkı,
- 6-Pay, hisse,
- 7-Doğru, gerçek,
- 8-Lâyük, münasip,²² anlamları verilmektedir.

H. Ziya Ülken'in “Sosyoloji Sözlüğü”nde ise “hak” kavramına şu anlam yükleniyor “Hak (droit), çoğul olarak kullanıldığı zaman “Hukuk” insanlar arası

²⁰ Mehmet Dağ, İslam Felsefesinin Bazı Problemleri, 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5 1191, s.

²¹ - Draz, a. g. e. s. 48

²² - Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Aydın Kitabevi. Ank.1988,s. 375

münasebetlerde karşılıklı birbirlerinin değerini tanımadan ibarettir.”²³ H. Ziya”ya göre hukuk, Orta Çağ Hıristiyan dünyasında iktidarın zümreye karşı sahip olduğu üstünlük imtiyazı anlamına gelirken, daha sonraları üst tabakanın aşağı tabakalar üzerindeki nüfuzu azaldıkça aşağı tabakalar da nüfuz kazanmaya başlıyor ve hukuk kavramı bütün toplumsal katmanlara doğru genişliyor. Tanrı hakları, kul hakları, asillere ait haklar, kamu hakları (droit public). Köleliğin kalkmasıyla birlikte ‘insan hakları’ droits de l’ home, milletlerarası haklar, medeni haklar, aile, ceza ve ticaret hukuku vb. haklar doğuyor.

İnsan Hakları Kavramının Kaynağı Üzerine Spekülasyonlar

İnsan Hakları kavramının ilk olarak hangi uygarlıkta ne zaman hangi koşulların sonucu olarak ortaya çıktığı konusu üzerinde çeşitli tartışmaların sürdüğünü görüyoruz. İnsan hakları’nın ilk kez Batı uygarlığı içinde çıktığı tezini savunanların yaygın olması bu görüşün doğru olduğundan çok iki yüz yıldır tüm toplumları etkileyen Batı medeniyetinin yoğun propagandasından kaynaklanmış olabilir diye düşünüyoruz. Bu görüşü savunanların bir kesimi genellikle Müslüman tabiiyetine bağlı olup Batı kültürünü özümseyen ve kendi ülkelerinde medeniyetleri hakkında sadece müsteşriklerin kanaatlerine ulaşabilenlerdir. Diğer kesim ise bu haklara, İslam Medeniyetinde, hatta semavi dinlerde bile rastlandığı gerçeğini bilinçli olarak örtenlerden oluşuyor. Onsekizinci asır İngiliz Deist yazarlarından Thomas Paine’in, 1791’de Rights of Man (İnsan Hakları) adlı eserini neşrettiğini belirten J. B. Bury bu eserin genel anlamda düşünce hürriyetinin termometresi olduğunu belirtir. O’na göre “Rights of Man, kitabı çıktığı zamanlarda, teolojide olduğu gibi politikada da ihtilalci fikirler neşretmek tehlikeli idi. ‘Rights of Man’ monarşik hükümet şeklini itham ederek, temsile dayanan, demokrasiyi terviç ve müdafaa için yazılmış bir eserdir.”²⁴ Eser İngiltere’de halk tarafından tutulduğu için Paine hakkında soruşturma açılınca O da Fransa’ya kaçıyor. 1792 sonunda ağır hıyanet suçu ile itham edilerek mahkemeye veriliyor. Onun itham edilmesinin sebebi kitabındaki bazı fikirlerdi. “Veraset usulüne dayanan hükümetlerin hepsi, mahiyetleri icabı olarak birer istibdattır.”²⁵ Paine’in avukatlığını yapan Erskine, onu savunurken “Zorlama, tabii olarak, direnmeyi doğurur, bu da hakkın zor kullanan tarafta olmadığını gösteren pek manalı bir delildir.”²⁶ der. Bury, Erskine’nin Paine’i mahkemede Lukian’ın bir hikayesinde bir köylünün Jüpiter’e söylediği şu ‘Haa! bak şimdi anladım, Jüpiter, görüyorum ki, haksızsın, çünkü sen hep haksız olduğun zaman yıldırımlarını kullanmağa kalkarsın’ sözünü ifade ederek savunduğunu belirtiyor. Elbette fikir, hak kavramı ile ayakta durur, hak karşı tarafta olduğu zaman fikir susar, ve fikrin sustuğu her yerde kaba kuvvet, zorbalık ve tepeden inme jakoben dayatmacılık gelir.

“Ceza yargılama hukukumuzun ilke, olarak benimsediği ‘masumluk karinesi’ sanık için vazgeçilmez bir hak’tır. Bu hak, sanığın, hükümlülük kararı verilinceye kadar suçsuz sayılmasını gerektirmektedir. Suçlu olduğu kesinleşinceye değin, sanığın suçsuz sayılmasını zorunlu kılan ‘masumluk karinesi’ keyfiliğe, sanıkları suçlu görmek ve cezalandırmak eğilimine ve bu tür davranışlar sonunda ortaya

²³ H.Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, M.E. Basımevi, İst. 1969, sh. 123.

²⁴24 -J. B. Bury, Fikir ve Söz Hürriyeti, Çev. Avni Başman, Kültür Serisi 14, (Remzi Kitabevi), İst. 1959, s. 162

²⁵ -Bury, J.B. a. g. e. s. 162

²⁶ -Bury, J. B. a. g. e. s. 163

çıkan yoğun adlı hatalara karşı bir tepki olarak ilk kez, 1789 tarihli *'İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi'*nde yer almıştır." 27 diyor, Müftügil, yani, o da İslam uygarlığını ve semavi dinlerin sadece insan hakları konusunda değil; hak kavramı ve insan üzerine nice eserler yazıldığından habersiz.

Çünkü biz de bu çalışma esnasında eğer araştırmayıp ilmi değeri değil de ideolojik yönü ağır basan eserleri dikkate alsaydık böyle bir yargıya ulaşabilirdik. Ancak, Ahmet İnam'ın 1997 Baharı'nda T. T. Kurumunda verdiği 'İnsan Hakları Konferansı'nda ortaya koyduğu *'İrdelenmeyen, enine, boyuna ve derinliğine incelenmeyen hiç bir konu netlik kazanamaz ve kitleler bu konularda uzlaşmaya varamazlar'* düşüncesi bizde bu konu üzerinde yapmış olduğumuz araştırmada olduğu gibi her konuyu araştırmamızda bir yöntem fikri oluşturdu. Latinlerin bir sözü var: 'Logos spermatikos' yani, fikir döleyen ifade' diye. İşte İnam'ın bu ifadeleri de zihnimizde ilmi araştırma konusunda düşünsel bir yöntem biçimi doğurdu.

'İnsan hakları' (Droits de l'Homme): Fransız Devriminde ilkeleri ortaya konmuş ve bütün demokrasi hareketleri ile birlikte dünyaya yayılmış olan çağdaş milletlerin ortak idealleri. Bunlar, hürlük (özgürlük) eşitlik, kardeşlik ve adilliktir. İnsan hakları arasında ikisi, hürlikle eşitlik, çağdaş demokrasilerde bir çatışkı (dichotomie) meydana getirmekte ve çoğu kere birinin gerçekleşmesi ötekini kenetlemektedir,"28 diyor Ülken.

İnsan Hakları'nın Batı'daki tarihi sürecine değinerek, "İngiltere'de Kral Con, 1215'de Magna Carta'yı yürürlüğe koydu. Bu iş (Barons) derebeylerin tazyiki neticesinde ortaya çıktı. Bu anlaşmada halkın hak ve hukukundan bir şey bahis mevzu değildi. Sonradan halk bu antlaşmanın içinden bazı manalar çıkardılar ki, bu iş de antlaşmayı yazanların kendilerini bile hayrette bıraktı. 17. asırda Kanun ile meşgul olan zümre şu hususu ortaya attılar: Bir suçun tahkiki sırasında, kaza mercilerinin karşısına çıkılmadan (Trail by Jury) sebepsiz yere hapsedilmek, adalete muhalif (Right of Hascas Corpus) olup caiz değildi," 29 diyor Mevdudi, "Batı'da insan haklarıyla ilgili önemli bir belgenin Fransız İnkılabı tarihinin parlak sayfalarından biri olan *'İnsan Hakları Beyannamesi'*dir (Declaration of the right of man). Bu beyanname de 1789'da ortaya çıktığını"30 belirtiyor. Düşünüre göre, Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisinden esinlendiği için ulusal egemenlik, serbestlik, eşitlik ve fitrı hak ve hukuk ispat edilmeğe çalışılıyordu.

Yine rey hakkı, kanun vaz'ı hakkı, vergi alma hakkı, kamuoyunun denetimine bırakılıyor ve suç tahkikinin de kazai mecliste ispat edilmesine çalışılıyordu. *İnsan Hakları* Birinci Dünya Harbin'de umulmadık ve unutulmaz yaralar alınca Milletler Cemiyeti kuruldu. "Fakat Amerika bu kuruluşa üye değildi. Bu onun için büyük bir eksiklikti. II. Dünya savaşı sırasında 1 Ocak 1942 tarihinde imza edilen Birleşmiş Milletler Demeci Birleşmiş Milletler Teşkilatı bakımından önemli bir gelişme oldu. 'Birleşmiş Milletler' tabiri o zaman Başkan Roosevelt tarafından ileri sürülmüştür." 31

27 -Müftügil, a. g. e. s. 89

28 -Ülken, a. g. e. s. 146

29 -Mevdudi, a. g. e. s. 705

30 -Mevdudi, a. g. e. s. 706

31 Osman Eskicioğlu, Hukuk ve İnsan Hakları, (Anadolu Matbaacılık), İzmir, 1996. s. 205

Dr. Niyaz-ül Hak Han bu konuda, “İnsan hakları terimi, doğuşunu insanlığın modern şartlarda elde ettiği yeni bilince borçludur. İnsanoğlunun son iki yüz yılda sağladığı gelişme kendisine yeni bir düşünce yapısı, hayata yeni bir görünüm, varlığına yeni bir biçim ve geleceğe yeni bir bakış açısı getirmiştir.”³² “Batı tarihinde ilk kez 1215’de İngilizler, Kral John’dan, Magna Karta diye bilinen bazı haklar koparmayı başardılar...Magna Karta’nın 63 maddesinden en önemli üçü: hiç kimsenin kanunlara aykırı şekilde cezalandırılmayacağı ve hapse atılmayacağı; adaletin satılmayacağı, geciktirilemeyeceği ve ihmal edilemeyeceği; ve kimseden kralın harcamaları için zorla para alınmayacağıydı.

İngilizlerin Krallarından kazandıkları haklar ve almayı denedikleri hürriyetler daha sonra tüm kıtada etkisini gösterdi ve İngiltere, hürriyetin beşiği olarak değerlendirildi.”³³

İnsan Hakları’nın aydınlanma dönemlerinde insanların öncelikli sorunları olmasına karşın ilk defa son iki yüzyıllık bir geçmişinin olmadığı, aksine semavi dinlerin özünden kaynaklandığını savunanların görüşlerine gelince; “Bizim anlayışımıza göre, insan hakları, mana ve anlayış itibarıyla, yeryüzünde ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem’le başlar. Çünkü, Allah O’na insan ve eşya ile ilgili bütün bilgileri öğretmişti. Bu hususta Kur’an-ı Kerim’de ‘Allah Adem’e bütün isimleri öğretti. (2/31) buyurulmaktadır. Bu öğretilen isimlerin arasında hiç şüphesiz hak, hukuk; cana ve mala saygı konuları yani, insan haklarının da olması muhtemeldir. Bunu Adem’in çocuklarından olan Kabil’in kardeşi Habil’i öldüreceği zaman aralarında geçen konuşmadan anlıyoruz. Çünkü Habil, ‘beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam, çünkü ben alemlerin Rabb’ı olan Allah’tan korkarım,’ diyor. Bu cümle, insanın canının dokunulmaz olup; saygı duyulmasını gerektiren (bir uyarı) ifadesidir.”³⁴

“İnsan hakları denilen şeylerin temel kavramlarını Hz. Peygamber, Hicret’in 10. senesinde 632 yılı Şubat ayında Arafat’ta hac ibadetini ifa etmekte olan Müslümanlara yaptığı bildiriye dile getirmişti.”³⁵ Peygamberimiz, kadın ve erkek yüz bini aşkın bir topluluğa karşı yaptığı bu hutbesinde insanların can, mal ve namus, haysiyet ve onurlarının her türlü tecavüz ve saldırıdan korunması gerektiğini, hiç bir ırkın diğer bir ırktan üstün olmadığını, insanların eşit olduğunu dini bir ilke olarak tüm dünyaya ilan etmiştir.

“İnsan hakları batılıların iddia ettikleri gibi Fransız ihtilali, Filedelfiya Antlaşması veya Atlantik Antlaşmasıyla ortaya çıkmış bir kavram değildir. Tam tersine, insan hakları başlangıç itibarıyla insanlığın geçmişi kadar eskidir.”³⁶

Özel anlamda İnsan Hakları’nın genel anlamda da hukukun teşekkülünde İslam’ın yaptığı katkılara ilk örnek, ‘Medine Sözleşmesi’ diye bilinen ilk yazılı anayasa gösterilmektedir. Salih Tuğ’a göre, Medine, Yemen, Mekke, Suriye transit kervan yolunun üzerinde uyumsuz ve kozmopolit bir toplumsal yapısı olan bir siteydi. Hz. Peygamber MÖ: 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicret edince sitenin

³² - İnsan Hakları, Çev. Tanju Yunt, Akabe Yay. Ank. 1987. s. 38

³³ -Hak Han, a. g. e. s. 46

³⁴ -Eskicioğlu, a. g. e. s. 134

³⁵ -Ahmet Akgündüz., Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, (Nesil Matbaacılık), İzmir, 1989, s. 6

³⁶ -Mustafa Rafii, İslamda Sosyal Düzen, Çev. Ahsen Batur, Özdemir Basımevi, İst. 1975. s.

sosyal ve siyasal yaşamına uygarca bir düzen verilmesi gerektiğine hükmederek; “ Ensar ile muhacir olanları...tek bir zümre yapısında yani ‘manevi kardeşlik’ (Muahat) diğer bir ifadeyle ‘kardeşleşme’ yapısında bir araya getirmişti. ...Hicret’in ilk yılında hem Müslüman hem de gayri müslim Arapları ve Musevileri (ve hatta düşünebiliriz ki, Hristiyanları) içine almak suretiyle İslâma yeni bir ümmet anlayışı getiren... halk unsurlarını tam bir sulh ve sükun içine sokan, siyasi birliği sağlayan ilk hukuki-siyasi hareketini gerçekleştirmeyi başardı.”³⁷

47 Maddelik bu ilk anayasa’nın hukuki değeri için Alman müsteşriklerinden “Wellhausen, vesikanın tarihi kıymetinin sonsuzluğuna dikkati çekmekte ve bizzat İbn Hişam’ın ‘vesikada işaret edilen zümreler, mensuplarının haklarını ve vazifelerini tanzim eder’ diye nitelendirdiği bu hukuki hareketi, muhtelif taraflar arasında aktedilmiş bir mukavelename (vertrag) şeklinde tavsif etmektedir.”³⁸ Tuğ, diğer bir Alman müsteşriki Leone Caetani’nin bu vesika için “siyasi bir cemaat teesisi yolunda bir teşebbüs irae ediyor,” sözüne değiniyor.

Muhammed Hamidullah ise, İslam Peygamberi isimli eserinde (s. 122) İslam öncesinde yaşayan Aristoteles’in, Konfüçyüs’ün ve Hint’li Kavtilya’nın eserlerinin anayasaya ilişkin yönleri bulunsa bile bunların prenslere ve öğrencilere ders mahiyetini taşıdığını, *Medine Sözleşmesi*’nin ise ilk yazılı devlet anayasası olduğunu belirtiyor. “Tüm insan haklarının esası, bütün insan ırklarının eşitliğine dayanır. Kur’an ise, zaten bunu var sayıp kabul ederek vurgulamıştır. İyilik ve fazilet (takva) hariç, insanlar arasındaki diğer bütün ayrılıkları silmiştir.”³⁹

Batılıların böyle bir uygar toplumsal anlayışı elde edebilmek için yaklaşık on asır beklemek zorunda kalmaları hem kendileri adına bir talihsizlik, hem de bin yıl geçse de insan hakları ve normal bir hukuksal yapıyı elde etmelerinde derin etkisi olan Endülüslü İslam düşüncesinin hakkını teslim etmede cimri davranıp ilmi namuskârlığa riayet edememişlerinin oluşturduğu eziklik duygusu bakımından da farklı bir talihsizliği yaşamaktadırlar.

“İnsanoğlunu her türlü utanç, kölelik, adaletsizlik Tiranlık ve savaştan kurtarması için Dünya, tarihin başlangıcından bir kaç bin yıl sonra Arabistan Çölünde ortaya çıkan bir peygamberi beklemek zorunda kaldı. Hz. Muhammed, insanlara ilk kez, kendisini de insanlığın en yüksek kaidesinin üstüne çıkartan temel hakları bahşetti: İnsanlara, insan hayatına iyilik, saygı ve güzellik kazandıran hürriyet, eşitlik adalet, haysiyet, kardeşlik, barış vb. emrini açıkladı.”⁴⁰

Mevdudi, ‘Hürriyetin Korunması’ başlığı altında Hz. Ömer’in şu sözünü İmam Malik ve Muvatta’ya dayanarak belirtiyor. “İslam’da hiç bir kimse hak olmaksızın tutuklanamaz (Hürriyeti selb olunamaz). Burada ‘hak’ adalet, demektir. Kanun ve nizam dairesinde adliye işi demektir (judicial process of Law). Yani bir kimsenin hürriyetini elinden almak şunu icab ettirir ki, bu kimse bir cürümlü itham edildikten sonra, dava görülmeğe başlanıp, bu kimseye savunma fırsatı verilsin ve ancak bu şekilde dava bir neticeye bağlansın.”⁴¹

³⁷ Salih Tuğ, İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, (İrfan Yayınevi), İst. 1969 s. 29-30

³⁸ Tuğ, a. g. e. s. 40-41

³⁹ -Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’an, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fon Matbaası, Ank. 1987. s. 118

⁴⁰ Hak Han, a. g. e. s. 41

⁴¹ Mevdudi, a. g. e. . s. 719

İslam hukukunda '*Berat-i zimmet asıldır*' şeklinde Mecelle'nin 8. maddesine geçen bu külli kaide'nin maksadı, sanığın yargının neticesine kadar masum olduğu karinesi hakkında Müftügil ve onun gibi farklı düşünenler için İslam hukuku ve ruhuna vakıf olamamak ya da ulaşamamak gibi bir ilmi eksikliği taşıdıkları söylenebilir. "Eğer insanlara istedikleri sırf dava etmeleriyle verilseydi, bir çok insan diğerlerinin canlarını ve mallarını dava ederek isterdi. (Sırf davacı iddia etti diye istediği verilmez) fakat yemin etmek davalıya düşer,"⁴² hadisi berat-i zimmet kuralının ruhunu oluşturmaktadır.

"Usul hukukunda hakkında mahkumiyet kararı verinceye kadar bir sanığın masum sayılması, ilkesine '*masumluk karinesi*' denir. Masumluk karinesi sanık için bir haktır. Bu karine ancak sanığın suçlu olduğunu ortaya koyan bir delille bertaraf edilebilir. Bu karinenin anlamını kavramak için aksini düşünmek kafidir. 'Bir kimse masum olduğu ispat edilmedikçe suçludur' yolunda bir karine bulunsaydı, her insan sürekli bir tehdit altında bulunmuş olurdu. 'İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi' madde 9 'da masumluk karinesine göre, bir fert hüküm giyinceye kadar masum sayılacaktır,'⁴³ diyen Faruk Erem'e göre, kamu davasının gayesi sanığın suçlu olduğunu ispat etmektir. Onun aynı zamanda suçsuz olduğunu ispat gayesi yoktur. Fakat bunun doğal sonucu şudur: *Bir kimsenin beraat edebilməsi için masum olduğunun anlaşılması şart değildir, o kimsenin suçlu olduğunun anlaşılmaması kafidir.* Bu suretle ihtimali düşüncelerin vatandaş aleyhine sonuç vermesi önlenmiştir. Bu, usul hukukunun ferde tanıdığı bir teminattır. Bu geniş parantezi açtıktan sonra yine asıl sorumuza dönelim.

İnsan haklarının şu ya da bu uygarlıkta çıkmaktan ziyade daha genel bir yaklaşımla "İnsan haklarının durumu doğrudan doğruya iktidar ile kişi arasında kurulan ilk politik ilişkiden türer...İktidar doğası gereği kişiye ve kişinin ayrıcalıklarına engeldir. Bütün insan hakları sorunsal iktidar talebiyle iktidarın reddi arasındaki çelişkiye yatar,"⁴⁴ diyen çağdaş Fransız **Mourgeon**, tüm iktidarların insan haklarının engellenmesi amacıyla öngütlenmelerini gerçekleştirdiklerini ve bireysel hakların kazanılması adına ne kadar çok ısrarcı ve istekliyle karşılaşırsa o kadar zorlayıcı olacaklarını belirtiyor. Mourgeon'un görüşlerine tümüyle katılmamız mümkün gözüküyor Mourgeon'un devlet'le temelde bir çelişkisi olunca bu konudaki düşüncelerindeki nesnellik ve yansızlık kaygısı doğal olarak kaybolacaktır. Devlet aygıtı, kuvvetler ayrılığı ilkesi işletilerek adil yöneticilerin elinde yurttaşların hak ve hukukunun garantörü, yedi emini konumuna gelirken, ilkesizliği ilke edinen, adil olmayan yöneticilerin elinde de bir zulüm mekanizması, anarşist ve Marksistlerin savunduğu gibi bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde kurduğu baskı aracı durumuna gelir.

İnsan Hakları'nın İçeriği de Aydınlanma Dönemine mi Aittir?

"Batı kültüründen ödünç alınarak (demokrasi, sosyalizm, komünizm) modern Müslüman düşüncesinde radikal yenilikler gibi görülen başka kavramların tersine, insan hakları kavramı, Müslüman halkın kültürel geleneğine yabancı olmayan bir kavramdır. Öğretisel düzeyi kadar anlamsal düzeyi de kolaylıkla gösterebiliriz. İnsan kişiliğinden ayrılmaz haklar kavramı, kökeninde İslâmi bilincin içinde yer almıştır."

⁴² Müslim, el Akdiye, I. S.

⁴³ Faruk Erem, Ceza Usul Hukuku, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 151

⁴⁴ Mourgeon, J. a. g. e. s. 127

45 Yanlış ama yaygın bir kanaattir ki, günümüzde gündeme getirilen insani değerlerin çıkış kaynağı Aydınlanma Çağı'dır. Oysa ki bu çağın pek orijinal olmayıp Grek ve Roma uygarlıklarına değin uzandığı bilinmektedir. 'İnsan Hakları'nın gözde kavramları için H. Ziya Ülken (1901-1974), "Adalet (dike) Yunan filozoflarının düsturu idi. Kardeşlik (uhuvvet) Orta çağda göksel dinlerin getirdiği temel fikirdi...Eşitliğin de 'Allah'a karşı kullar arasında' olmak üzere Ortaçağda hazırlandığı hatırlanırsa yeni çağın asıl orijinal prensibi hürriyet'tir denebilir,"⁴⁶ derken, Kenan Gürsoy, H. Ziya'nın bu görüşüne "özgür şahıs kavramı semavi dinlerden sonra çıkıyor. Allah karşısında sorumluluk bilincini taşıyan bir şahıs var. Hür bir şahıs, daha elst bezminde ortaya çıkar. -Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sorusuna bela'yı özgür 'ben' olarak diyordu, ilk insan. Burada özgürce bir inanma ve dine bağlanma olayı var,"⁴⁷ diyerek katılmaz. İnsan hakları kavramının söylem tarzı yeni olabilir fakat anlam itibariyle eski dönem ve çağlarda değişik ve farklı ifade tarzlarıyla gündeme getirildiği görülmektedir. Sokrat'ın 'şu gökkubenin altında hiçbir şey yoktur ki, üzerinde söz söylenilmemiş olsun' sözü çok anlamlıdır.

Batı'da 'İnsan hakları' deyimi aydınlanma döneminden önce belki kullanılmamıştır ama bunun yerine bizim kültür dünyamızda 'mahlukata merhamet ve şefkatle davranmak ya da 'kul hakkı' deyimleri başta Kur'an ve Hadisler olmak üzere dini, siyasi, edebi ve ictimai eserlerde pek çok yerde geçer. Mahlukat (yaratılmışlar) terimi insan teriminin içlemi olduğu için ondan daha kapsamlı ve geniştir, insanı, hayvanı, bitkileri ve hatta cansız doğa'yı bile kapsayıcıdır. Bu bağlamda 'insan hakları' ifadesi aydınlanma çağında gündeme getirilmiş olsa da Tanrı yarattığı kullarına görev ve sorumluluklarının yanında bazı haklarla doğduklarını kutsal kitaplarda belirtmektedir. Hatta bu haklar ayrıntılarıyla incelenip ana-baba, karı-koca, ebeveyn-mahdum ve kardeşler arasındaki hak ve sorumluluklar dini metinlerde gündeme getirilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı vazifeleri, çocuklar açısından birer hak güvencesine, çocukların ebeveynlerine karşı vazifeleri de ana-babalar için birer hak teminatına dönüşmektedir. Yine, devlete karşı ferdin vazifeleri, devlete ait birer hak, devletin fertlere karşı vazifeleri de fertlere ait haklar bağlamında değerlendirilir.

Bu yüzden insan hakları kavramının 18. yüzyıllarda gündeme gelmesi daha önce 'hak' kavramının olmadığı anlamına gelmez. Başka bir isim altında farklı bir takdimi pekâlâ mümkün olmuştur. 18. asırdan önce 'insan hakları' kavramı kullanılmıyordu ama ondan daha genel ve kapsayıcı olan mahlukata-yaratılmışlara-merhamet edip şefkatle davranmak dindarların, sufilerin sürdürdükleri geleneklerindendi. Yunus Emre, insan hakları deyimini kullanılmıyordu ama ;

"Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yummaz değil"⁴⁸ diyordu;

Yine aynı anlamda;

Fukara kalbine her kim dokuna / Dokuna sinesi Allah okuna, diyordu.

45 -Ali Merad, İslam ve İnsan Hakları, Çevirenler:Tahir Yücel, Şennur Karakurt, Endülüs Yay. İst. 1995. s. 107

46 - H. Z. Ülken, Siyasi Partiler ve Sosyalizm, Anıl Yay. İst. 1962, s. 9

47 Kenan Gürsoy, Demokrasinin Felsefi Temelleri, C.Ü. Konferans Salonu, Nisan, 1997

48 -Ahmet Kabaklı, Yunus Emre, Toker Yay. İst. 1971 s. 101

Selçuklu ve Osmanlılar döneminde İnsan hakları kavramı kullanılmıyordu ama Dariüş Şifalar, Darül Aceze'ler açılıyor, aç, açık, çıplak insan bırakılmamağa çalışılıyordu. Günümüzde çoğu toplumlarda olduğu gibi parklarda, istasyonlarda, gar ve metrolarda, metruk evlerin kuytu köşelerine hatta şehir kanalizasyonlarında aç sefil ölüme terk edilmiyordu. Ne sokak çocukları ne de tinerci çocuk çeteleri görülmüyordu. Belki seyahat özgürlüğü kavramı'ndan söz edilmiyordu ama seyahat özgürlüğü sadece tanınmakla kalınmıyor, vakıflar ücretsiz seyahat ve hizmet kervanları ve konaklama kurumlarıyla yolcuların çoğuna hizmet üretilebiliyordu. Bizce, insan haklarının gerçekleştirilmesi, savunulmasından daha gerçekçi ve muteber bir tutumdur. Günümüzde insanların temel haklarından sayılan seyahat özgürlüğünü en çok gündeme getiren Liberalizmin mantığına göre, pasaport ve vizeler olmamalıdır. Herkesin çalışma ve istediği yere yerleşme imkanı olmalıdır. Fakat sınırları açma fikri karşısında Kuzeydeki insanların çoğunun kanları donmaktadır.”⁴⁹ Oysa Osmanlı ‘mazlumun dinine bakılmaz’ kaidesi gereği zulme uğrayan her milletten insanı mülkünde barındırıyordu. İspanya Yahudilerini anımsayalım. Sadece insanlara, evcil hayvanlara değil, tüm hayvanların yaşam garantileri düşünülüyor, ağır kış şartlarında kurdun, kuşun tüm vahşi hayvanların gidasızlıktan ölmemeleri için gıda ve yem vermenin en ince ve hassas pratikleri yaşama geçiriliyordu. Hiç kimsenin bilim yapma özgürlüğü kısıtlanamaz’ çıkışı yapılmıyordu, ama vakıflar kanalıyla isteyenin ücretsiz hatta her tür ihtiyacı karşılanıp maaş bağlanarak ilim yapabilmesi sağlanıyordu.

“Hıristiyanların zencilere karşı takındıkları tavırların hikayeleri çok hazindir, fakat İslam toplumlarında bu ırk ayrımı yoktur. Başka hiç bir sebep olmasa bile, sadece bu sebep Muhammed’in ümmetine din tarihinde seçkin bir yer vermeğe ve onların din ahlâkını saygıdeğer kılmağa yeter...İslâmiyet’in bir çok faziletleri üzerinde derin bahislere girmeyeceğiz; biz sadece onun ırk ayrımı tanımayan, insan haklarında eşitliği savunan, insanlar arasında ahlâk düşünüşüne ve fesada karşı duran niteliklerine ve belki hepsinden çok ruhun maddeye üstünlüğünü sağlayan nefis denetimine verdiği öneme işaret edeceğiz.”⁵⁰ diyen H. Edwards, Afrika'nın zenci Müslümanlarının hiç bir zaman Arap dindaşları tarafından ‘dokunulmaz’ (parya, kast dışı) sayılmadığı gerçeğine de parmak basıyor.

Doğu-İslam kültürüne insan hakları kavramı Batı'dan mı geldi? yoksa bizde vardı da ismi mi değişti? Yahut bizde insan hakları ihlalleri olmadığından insan hakları savunuculuğuna gerek olmamış mıydı? Veya diz boyu olduğu halde insan hakları kavramının farkında olunmamış mıydı? Doğu'dan Batı'dan literatürümüze geçen her konu, problem ve kavramın bizim uygarlığımızda, kültürümüzde eşi, benzeri var mı? Varsa alt yapısı oluşturulmuş mu? Yoksa, bu problem bizde nasıl çözümlenmiş? Geçmişimizde bu kavramları karşılayan yerli mefhumlarımız var mıdır? gibi sorular sorup ona göre problemleri değerlendirmemiz gerektiği kanısındayız. Ancak her toplumsal olayı ve olguyu tarihi gerçeklikleri ve şartları içinde değerlendirmeye de özen göstermenin bilincinde olmalıyız. Aksi takdirde bir anakronizma (araştırılan konunun zamanını karıştırma) sendromu yaşayabiliriz. Örneğin, niçin Kur'anda trafik sorunuyla ilgili kurallar içeren ayetler yok diye sorular gelebilir.

⁴⁹ - İmmanuel Wallerstein, İnsan ve Halk Hakları, Yeni Şafak Gazetesi, 2 Nisan, 1997

⁵⁰ - Harry Edwards, Ruhsal Şifa, Çev. Jale Gizer Gürsoy, Sıhah Matbaası, 1983, s. 195-196

Bu sorular ışığında düşüncemiz odur ki, insan hakları ihlallerinin olmadığı, yaşanmadığı bir uygarlık, bir ülke ve devletin var olduğu düşünülemez, çünkü insanların toplum halinde yaşamaktan kaynaklanan çıkar ve itibar çatışmaları ya da çelişkilerinin olmaması mümkün değildir. Ancak bu hak ihlalleri bazı uygarlıklarda had safhalara varır, bazılarında ise daha az şiddette ve boyutta yaşanır.

Doğu-İslam uygarlığında da mümkündür ki bu insan hakları ihlalleri yaşanmıştır, ama çağdaşı diğer uygarlıklarda had safhada olduğu gibi tarih sahnesinde topluca yargılanmayı gerektirecek bir suçlanma -İslam tarihinde siyasi içerikli harici-sünni suikastları ve bizde ideolojik ve yanlı Ermeni soykırım propagandası dışında- görülmedi. Bu konuda M. Bayraktar, "İslam düşünce tarihinde katledilen bir kaç düşünürün durumuyla ilgili birkaç cümle ilave etmeyi uygun buluyorum. Hallac, İsraki felsefe mektebinin kurucusu Şihabeddin Yahya Sühreverdi (1234-), Ayn'ul Kuzad Hemedani, Şeyh Bedreddin (1420-)ve Nesimi gibi kimselerdir. Belki bunlardan sadece Sühreverdi fikir suçundan katledilmiş olabilir...İslam düşünce tarihinde, gerçekten sırf düşünce suçundan dolayı katledilen kimselerin sayısı, yok denecek kadar azdır"⁵¹ demektedir. Buna rağmen bu düşünce özgürlüğü ihlalleri İslam'a hiç bir fayda getirmemiş aksine düşüncenin gelişip serpilmesini önlemiştir, Bayraktar Hocaya göre.

Ancak batı uygarlıklarına mensup ulusların bu konudaki sicili hayli kabarık olduğu. '*insan hakları*' kavramının ilk kez onlarca telaffuz edilip dünyaya duyurulması doğaldır. Demiştik ki, insan hakları kavramına bizim kültürümüz yabancı değil, artısı var eksiği yok batılılardan. Bizde hak kavramına sadece insan hakları olarak değil daha geniş ve kapsamlı bir söylemle '*mahlukata ait haklar*' bağlamında değinilmiştir.

İlmi Namuskarlığa Niçin Uyulamıyor?

Bu küçük hacimli makalemizin bu bölümünün araştırılması esnasında iki temel yargı oluştu zihnimizde. Bunlardan biri; bunca çağdaşlaşmaya karşın bazı aydınlarımızın halâ modern zihniyeti, ilmi tecessüs formunu kazanamadıklarından modern düşünceye skolastik zihniyetle bağlanmanın modern zihniyeti benimsemek anlamına gelmeyeceği gerçeğini kavrayamamalarıdır. Ortaçağda skolastik beyinlerin Kilise babalarının sözlerine, Aristoteles, Batlamyus ve Galenos'un eserlerine nasıl sıkı sıkıya bağımlı idiye üzülen belirtelim ki, aydınlarımızın çoğu ilmi ağırlıklı mı, ideolojik yönlü mü demeden, Batı kaynaklı düşünceleri olduğu gibi kabullenip sorgulamayan itaatkar bir skolastik tutum sergiledikleri görülüyor. Diğeri de çoğu batılı düşünür ve yazarın eskiden olduğu gibi günümüz uygarlığının kaynakları bağlamında Doğu-İslam düşüncesini görmezden gelecek ideolojik amaçlı, kasıtlı görüşleri eserlerinde savunmağa halâ devam ediyor, olmalarıdır

İlmi namuskârlığı gözardı eden çoğu batılı yazar ve düşünür, İslam dünyasında Batı uygarlığından önce kurulmuş bulunan, vakıf müesseseleri, sosyal devlet kurumları insan hakları mahkemeleri, inanç ve düşünce özgürlüğü teamülleri, ceza hukuku, şahsi ve kamu hukuku hatta devletler hukuku alanındaki eserleri görmezden gelerek bunların tarihlerini Yunan, Roma, Hıristiyanlık dönemleri, Rönesans, Aydınlanma ve Çağdaş dönemler içinde ortaya çıktığını savunmaya devam etmektedirler. Batılı yanlı kültür tarihçilerinin örtmeğe çalıştığı bir çok

⁵¹ Mehmet Bayraktar, İslam'da Düşünce Özgürlüğü, (Türk Demokrasi Vakfı), Ank. 1995 s. 61-62

gerçekten biri de Devletler Hukuku'nun kurucusu olarak Hugo Grotius'u (1583-1645) göstermektedir.

'Es -Siyer' ul Kebir', bu gün Devletler Hukuku adını verdiğimiz, hukuk dalına ait bir kitaptır. İmam Muhammed'in son telifi olduğu söylenir. Bu eserini İmam Muhammed harp ve sulh ile ilgili bir çok meseleleri ele almış ve bütün bunları incelerken Kur'an ve hadise dayanmıştır. Eserini mahiyeti tetkik edilince, Devletler Hukuku'nun babası olarak bilinen 17. asırda yaşamış Hollanda'lı Grotius'ten tam 800 küsur sene önce Devletler Hukukuna ait olan ilk eserin İmam Muhammed tarafından yazılmış olduğu ortaya çıkar..."⁵² Dünyada ilk defa - Avrupa hukuk tedrisatında Hugo Grotius'e tanınan şeref hilafına -bir hukuk ilim dalı olarak Devletler Hukuku branşını kurmuştur."⁵³ Şimdi mümkün müdür ki, sekiz asır önce yazılmış bir eser Batılılarca bilinmiş olmasın, var sayalım ki, Müslümanlar kendi geçmişlerinden haberleri olmayacak denli ilimden ve tefekkürde geri durumdalar, ama Batılılar, kendi içindeki ilmi namuskârlığa sahip bilim adamlarına bunu nasıl izah edecekleri kaygısını da mı taşımıyorlar? Oysa belgesel içerikli düşünce ve kültür verileri çiçeklerin tozlaşması gibi yayılır. Ne denli gizlenmeğe ve saklanmağa çalışılsa da günün birinde ortaya çıkarılıverir.

'İnsan Hakları' Mutlaklaştırılmalı mıdır?

İnsan haklarını savunmak, tabii mecrasından çıkarılıp başlı başına bir ideolojiye dönüştürülürse, yani mutlaklaştırma aşamasına girilirse '*ne pahasına olursa olsun*' hesabı içindeki bir insan hakları savunuculuğu şaz ve extrem haline gelip başta insana, topluma zarar verir. Çünkü, benim '*insan olmamdan dolayı*' haklarım varsa hiç bir hukuk sistemi ya da kurulu düzen bu hakları ortadan kaldıramaz, bu haklar her türlü hukuk normlarından önce gelir. 'Hangi tür sosyal düzen kurulmuşsa ya da kurulacaksa benim bu temel haklarımı dikkate almak zorundadır', anlayışını benimseyen insan hakları savunucuları, bireyin kendine, başka insanlara ve topluma zararlı olabilecek arzu ve isteklerini de bu hakların içinde değerlendirmek zorundadır. Hatta bı arzu ve istekler-insana ve topluma zararlı olan-bir çok insanın ortak talebi haline geldiğinde insanların, bırakın normal insan hakları, can güvenliğinin bile sağlanacağı kuşkuludur.

Batı uygarlığında düşünce tarihi hiç bir zaman extremeleri yaşama handikabından uzak kalamamıştır. Bu ifrat tefrit odaklı düşünce biçimlerinden biri de 'insan hakları'nın değişim sürecindeki görüntülerinde yaşanmaktadır. Grek dünyası kısmen dışta tutulursa Batı dünyası insan hakları ihlallerinin en yoğun biçimde yaşandığı bir uygarlık olmuştur. Yani Batı, insanın kendi cinsine karşı işlediği cinayetlerin, katliamların, zindanlarda çürütmelerin, meczup ve delileri topluca yaktırmaların, giyotinlerde insan kesmelerin en fazla yaşandığı uygarlık olmasıyla ün yapmıştır.

İnsan hak ve görevleri olan bir canlıdır, eğer ona hakkını vermeden sürekli vazife yüklerseniz ona zulmetmiş olursunuz. Buna karşı ona vazife yüklemeyen, yani görevlerini yapma sorumluluğu vermeden sınırsız haklar vererseniz, bu defa da onu insanın hatta topyekun evrenin tahripçisi bir yaratık haline getirmiş olursunuz. Görevini yapan ve hakkını kazanan insan tipini, hak verilmeden sürekli görev ve

⁵² -Bekir Sadak, İslam Medeniyeti, İmam Muhammed eş Şeybani, 1969 Haziran sayısı, s. 22-23

⁵³ Ziya Kavakçı, Bizim Anadolu Gazetesi, 10 Mayıs, 1969

sorumlulukların altında inatilen mazluma, ya da kazanıp hak etmeden haklara boğulan nefsinin arzu ve isteklerinden başka hiç bir değer tanımayan bir vahşiye dönüştürmemek gerekiyor. Buradan, vazife ve hak kavramının mutlak değil görelî olduğu yani duruma göre teşekkül edeceği gerçeği ortaya çıkıyor. 'Herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın insan vazifesini yapmak zorundadır' ile 'Her insan doğumuyla birlikte salt insan haklarına sahiptir, bu haklar hiç bir sebeple kısıtlanamaz, yani bunlar mutlaklardır' ifadeleri çıkar yol değildir. İnsan haklarının tümüne sahip olmak için adam gibi insan olmak, yani kendine, ailesine görevine, toplumuna ve insanlığa, eğer inançlı biriye Tanrı'ya karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Yine insana bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinden dolayı ona hakları kamil manada verilmelidir. Metafizik ve aşkın bir dünya görüşü, bireyleri tek başlarına başlı başına bir varlık olmaktan çok kendi içinde tutarlı ve bütünlük arzeden yapısıyla toplumsal birliğin birer yapı taşı oluşturmak gibi bir amacı öngörür. Toplumsal değerler, bireyin özel yaşamına ait istemlerinden daha önceliklidir. "kişinin üstüne düşen görevler, onun haklarından daha önde gelmektedir. Batı'nın insan menfaatinin toplumun menfaatinin üstüne çıkararak geleneksel felsefesi gibi bir kavram İslam'da yer almamakta ve rağbet görmemektedir."⁵⁴Bu görüş tartışma götürülebilir. İnsan menfaati yerine birey çıkarı ifadesi kullanılırsa maksadımızı muhataplara daha kısa yoldan ulaştırmış oluruz. Çünkü yazılı anlatımlarda olumsuz yaklaşılacak bir kavramın eşanlamlılarından kapsamı en dar olanını, olumlu yaklaşacağımız kavramların eşanlamlılarından da kapsamı en geniş olanını seçmek gerekir. Birey de insanla eşanlamlıdır ama birey insan kavramının matematiksel ifade ile alt kümesini teşkil eder.

İnsanlık tarih birey ve grup, fert ve cemiyet ikileminin örnekleriyle doludur. Bu dengenin kurulamayışının doğurduğu trajik olayların arenası olmaktan tarih bir türlü kurtulamamıştır. "Tarihsel durumlara bakıldığında bazı insan gruplarının diğerlerine göre daha fazla bir alçakgönüllülüğe zorlandığını, yani aşağılandığını, dolayısıyla da haksızlığa uğradığını; bazı insan gruplarına ise daha fazla onurlandırılmaya hak tanıldığını, yani fazladan haklar verildiğini görüyoruz."⁵⁵ Mercier'nin de değindiği gibi özgürlükle hak kavramı kimi insanlarca özdeşleştirilmektedir, oysa özgür olabilme mücadelesi hakların sağlanması içindir, bir kesimin haklarını elde etme özgürlüğünü kazanması diğer toplum kesimlerinin hatta fertlerin haklarına rağmen gerçekleşiyorsa -bu çoğu durumlarda olağan şeydir- o zaman bu salt anlamda bir hak elde etme özgürlüğü olmaktan çıkıp, sonuçta hak gaspına dönüşecek sözde bir özgürlük mücadelesi olacaktır.

"Her halde hak kuvvetlidir, ya da 'hak en kuvvetlinin yararına olan şeydir' biçimindeki görüşlerin geçerliliğini kabul etmek bu gün için olanaksızdır. Haklı veya haksız, fiziki kuvvet ölçüsüyle değil, hukuka uygunluk ölçüsüyle ayırt etmek gerekir...Hukukun üstünlüğünü insan toplumu düzeninde ...görüp saptamak mümkün olacaktır. Şu halde insan haklarının korunması da, doğaya ve öteki canlılara karşı değil, insanlara karşı olacak demektir."⁵⁶ İnsan haklarını ortaya koyan, insanın kendisi olacak, ancak insan hakları bir kısım insanlarca diğer bir kısım insanlara karşı korunacaktır. Bu tür bir söylemin, bu ve benzeri yaklaşım

54 -İslam ve İnsan Hakları, Marcel A. Boisard, Çevirenler:Tahir Yücel, Şennur Karakurt, Endülüs Yay. İst. 1995. s. 131

55 -Andre Mercier, İnsan Haklarının Temelleri, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri, Hacettepe Ün. Yay. Ank. 1980 s. 16

56 -Müftügil, a. g. e. s. 86

biçiminin, önce savunanlarca sorgulanması gerektiği kanısındayız. İnsana, özellikle kendisi hakkında kural koyma özgürlüğünü olabildiğince genişletme, hatta mutlaklaştırma imkanını verme, gözden geçirilmeli değil midir? “Eğer toplumda insanlar ,kendi haklarına verdikleri değerleri kendileri tayin ederler, kendi hakları için yine kendileri hüküm verirlerse, o zaman toplumsal yaşam kuralları kendiliğinden çözülür. Toplum dağılır ve bireysel kuvvet egemen olur. Oysa birlikte yaşamın en başta gelen kurallarından biri muhakkak ki, kimsenin kendi davasının hakimi olamayacağıdır.”⁵⁷

Tarihin trajik olgusu her alanda olduğu gibi Fikret’in şiirinde ‘putunu kendi yapar kendi tapar’ ifadesiyle gündeme getirilen ‘sonra da döner onu kendisi yer’ yanılığında görüldüğü gibi insanın vazettiği (koyduğu) nice yasaların yine onun tarafından değiştirildiğine (delindiğine) tarih tanıktır. Acaba bu traji-komik yanılığlar daha ne kadar sürecek diye hayflanmıyor değil insan. Bu nedenle İslam’ın “Herkesin kendine mahsus, başkalarının müdahale edemeyeceği bir yasak bölgesi vardır. Hatta kendisi bile bu yasak bölgeye müdahale edemeyecektir. Bu farazi örtüyü kendi eliyle, kendi aleyhine olarak indiremeyecektir. Bir suç işleyerek, bu kendisine tanınan üstünlüğü zedelemesine, kendisini alçaltmasına dahi izin verilmemiştir.”⁵⁸ biçimindeki yaklaşımı, insan haklarının korunmasında ideal anlamda bir güvence olarak algılanmalıdır. Yoksa, eğer insan, insan haklarının kendi mücadelesi sonucunda ortaya çıktığı inancındaysa, yani, Tanrısal ve metafizik bir değere dayanmadığı kanısındaysa; yine kendi mücadelesiyle, sürekli değişen kendi arzuları ve istemleri ile birlikte insan hakları olarak belirlenen hakların artık birer hak olmaktan çıkıp bir insan hakkı ihlaline dönüşen bir paradoksu yaşaması mümkündür, yukarı satırlarda sözkonusu edildiği gibi. ‘Hak’ kavramının gerçeklik kazanabilmesi için üniversal anlayışla çelişmemesi gerekir, İnsanın büyüme ve yükselme hakkı doğal görülebilir ama bu diğer insanların zararına genişleyecek bir yöne girdiği andan itibaren meşruiyetini kaybeder, bireye getirilen bu kısıtlama, yalnızca hemcinsleri için değil insanlığın ortaklaşa hizmetine sunulmuş ve gelecek kuşakların da barınmasına ayrılmış doğanın işlenmesi için de geçerli olmalıdır.

İnsan mutlak anlamda görevle yükümlüdür’ anlayışıyla ‘insan mutlak anlamda haklara haizdir’ yaklaşımları insanın hem görevini ideal anlamda yapmasına hem de haklarını kamil manada elde etmesinin zorunlu bir şartıdır gibi yanlış bir kanıya sahip olunabilir. Mutlak olmayan bir şey’i elimizle mutlak kılmağa kalkışırsak, haddi aşmış olacağımız gibi mutlaklaştırmağa çalıştığımız şey’in de değerini yıpratmış oluruz, insan ve insani değerlerin ideal anlamda yaşatılması zıtların mutlaklaştırılmasıyla değil mutlak varlığın sistemi içine onurlu bir birim olarak uyum içinde yerini almakla gerçekleşebilir. İnsanoğlu bir şey’in üzerine haddinden fazla düşerse o şey insanoğluna bela olarak geri döner, denilir. Mevlana (1209-1273) ‘servet denizde bir gemiye benzer, onu başın üzerine alırsan seni batırır, ayağın altına alırsan seni yüzdürür’ der. Yine ‘akıl bir lambadır, önüne tutarsan, yolunu aydınlatır, onun üzerine fazla eğilirsen seni yakar’ sözleri de bir şeyi mutlaklaştırmanın sakıncalarına değinmektedir. İşte insan hakları kavramının mutlaklaştırılması çabaları da bu kavramın insanlara bir tehdit unsuru olarak dönüşmesine sebep olabilir.

57 -Müftügil, a. g. e. s. 87

58 -Draz, a. g. e. s. 49

İnsan Hakları'nın Savunulması mı Sağlanması mı?

Asıl olan insan haklarını savunmak değil sağlamaktır. Parlak vecizeler süslü sözler dünyanın her tarafına yayılmıştır ancak en önemli eksiklik onların uygulanamayışıdır. "...İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim bir kimseyi yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarırsa) bütün insanları diriltmiş gibi olur..."⁵⁹ Yaşama hakkını, öldürme yasağını ya da sorumluluğunu getirmesi, kişiyi tüm insanlık düzeyine yükseltmesi bakımından İnsan Hakları'nın korunması bağlamında Kur'anın bu uyarısı önemsenmeli değil midir? 'Hasımlık ancak zalimlere karşıdır' Müslümanların dilinden düşürmedikleri dualardan biridir. Hoşgörüsüzlük, yalnızca zulmedenlere, temel insan hakları ihlalcilerinedir. Zalimlerin ömürleri uzun, zulümleri kalıcı olamaz. *'Küfür ile hüküm olunur, zulüm ile hüküm olunmaz'* diyor, *Koçibey Risalesi'nde. Mazlum, dinine bakılmadan kurtarılır.*

İnsan Haklarının günümüz dünyasında yüksek sesle konuşuluyor olması onun pratik anlamda her yerde her zaman gerçekleştirildiği anlamına gelmez, aksine insan hakları ihlallerinin daha çok yaşandığına da işaret edebilir. *Batı uygarlığının bunca çekici taraflarının yanında itici bir yanı, hangi alanı en fazla ihmal ya da yıpratmışsa o alanın edebiyatını ve felsefesini yaparak günah çıkarmağa çalışmış olmasıdır.* Çünkü günah Batılılar için mukadderdir. Temel insan haklarının sağlanmasının, korunmasının, en emin yolu, bu hakların, kişi onuruna ve insan haysiyetine yaraşır olduğuna inanan insanların sayısının çok olmasına bağlıdır. Ancak üzülen belirtelim ki, temel insan haklarının önemini ve gerekliliğine inanan insanların oranı hayli düşüktür. Bunu anlamak için anket yapmaya, ya da müneccim olmaya gerek de yoktur.

"Yüzyıllar boyunca, Avrupalı, Hıristiyan ve beyaz politik itaat topluları baskın çıktı. Onların hakimiyeti altında, bazıları zaman zaman yıkıldı, sık sık gızlendi, hatta boğazlandı ve tarihin alanından ve ufkundan sürüldü...Sonuç ortada: Bu günkü uluslararası toplumu oluşturan yaklaşık yüz yetmiş devletten üçte ikisi otuz beş yaşında değil. Henüz yeterince farkına varılmamış olan bu olgu, tek başına teorilerin ötesinde, toplumlar arasındaki ve her toplumun kendi içindeki politik ilişkileri altüst etmektedir."⁶⁰ Mourgeon'un Batılıların insan hakları konusundaki ikiyüzlülüğünü ortaya koyması açısından ilginç olan bu yaklaşımı insanlığın daha çok uzun bir zaman ihtiyar yer kürede insan hakları ihlallerinin yaşanacağına tanık olacağı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Oysa "İslam, insana kişi dokunulmazlığını nazari olarak tanımakla iktifa etmemiştir. Onu, bu hakkını koruma yolunda teşvik de etmiştir. Hatta daha da ileri giderek, onun bu hakkından hiç bir zaman vazgeçmemesini, onun uğrunda savaşmasını o uğurda gerekirse ölmesini kutsal saymıştır."⁶¹ Ancak Draz'ın gündeme getirdiği dönemleri günümüzde mumla arıyoruz ama bulamıyoruz, açık yüreklilikle şunu da itiraf etmeliyiz ki, günümüzde bu işi kemaliyle biz de dahil, mazisi temiz olduğu halde yapmağa aday başka bir-uygarlık da ortaya çıkmadı.

Sorunun kaynağı, *evrensel anlamda temel insan haklarını, kazanmak için değil de her kişi ya da grubun haklarını başka grupların haklarını görmezden*

⁵⁹ -Kur'an, 5/32

⁶⁰ -Mourgeon, J. a. g. e. s. 22

⁶¹ -Draz. a. g. e. s. 50-51

gelerek elde etmeğe çalışmasında yatmaktadır. Bir toplumda grupların kendi aralarındaki çelişkileri yakalayan insan hakları ihlalcileri bunu çok ustaca değerlendirerek toplumun tümüne temel insan haklarını da vermeme gücünü görürler kendilerinde. Kişisel ve grupsal çerçeveyi kıramayanlar evrensele ulaşamazlar, dolayısıyla bunların hak arama çabaları dünyanın tüm civil inisiyative örgütleri ve temel insan hakları savunucuları tarafından inandırıcı bulunmaz.⁶²

Uygar insanlar ve ergin sosyal gruplar, sorunlara yalnızca kendi perspektiflerinden bakmazlar, ancak bu demek değildir ki, evrenselin içinde kendi özgün kimliklerinin hak arayış bilincini kaybederler, aksine bu tutumla kendi kişisel ve grupsal bilinç düzeylerini daha etkin hale getirirler, evrensel düşünce mensuplarının ve örgütlerinin gücünü de arkalarına alarak. Kişisel, grupsal, ideolojik ve dinsel hak arama boyutunu başkalarının hakkını tehdit, hatta görmezlikten gelme tutumuna kadar götürmemek gerekir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, (Nesil Matbacılık), İzmir, 1989
- Bayraktar, Mehmet İslam'da Düşünce Özgürlüğü, (Türk Demokrasi Vakfı), Ank. 1995
- Begoviç, Alia İzzet Doğu ve Batı Arasında İslam, Çev. Salih Şaban, Nehir Yay. İst. 1993.
- Bulaç, Ali Yeni Bir Yaklaşım, Yeni Şafak Gazetesi, 13. 08. 1997
- Bury, J. B. Fikir ve Söz Hürriyeti, Çev. Avni Başman, Kültür Serisi 14, (Remzi Kitabevi), İst. 1959
- Carrel, Alexis Bilimeyen İnsan, Çev. Nasuhi Baydar, (Semih Lütfi Kitabevi), İst. 1940
- Çotuksöken, Betül Ernst Cassirer'de İnsan Felsefesi, 'Yüzyılımızda İnsan
- Dağ, Mehmet İslam Felsefesinin Bazı Problemleri, 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5 1191
- Demir, Kayıhan Yayınları, İst. 1993
- Develioğlu, Ferit Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Aydın Kitabevi. Ank. 1988
- Draz, Abdullah İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Çev. Nureddin
- Edwards, Harry Ruhsal Şifa, Çev. Jale Gizer Gürsoy, Sihap Matbaası, 1983,
- Erem, Faruk Ceza Usul Hukuku, s. 151
- Eskicioğlu, Osman Hukuk ve İnsan Hakları, (Anadolu Matbaacılık), İzmir, 1996. s. 205
- Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fon Matbaası, Ank. 1987.
- Felsefesi', Türkiye Felsefe Kurumu, Ank. 1997
- Gürsoy, Kenan Demokrasinin Felsefi Temelleri, C.Ü. Konferans Salonu, Nisan, 1997
- Hak Han, Dr. Niyaz-ül Hak Han,
- İnsan Hakları, Çev. Tanju Yunt, Akabe Yay. Ank. 1987.
- Kabaklı, Ahmet Yunus Emre, Tokar Yay. İst. 1971
- Kavakçı, Ziya Bizim Anadolu Gazetesi, 10 Mayıs, 1969
- Kuçuradi, İonna Felsefe ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Felsefi

- Marcel A. Boisard, İslam ve İnsan Hakları, Çevirenler: Tahir Yücel,
Mazhar Şevket, Felsefi Antropoloji, Felsefe Semineri Dergisi, İst Basımevi, İst.
1939
- Mengüçoğlu, Takiyüddin İnsan Felsefesi, İst. 1978
- Merad, Ali İslam ve İnsan Hakları, Çevirenler:Tahir Yücel, Şennur Karakurt,
Endülüş Yay. İst. 1995
- Mercier, Andre İnsan Haklarının Temelleri, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri
Uluslararası Semineri, Hacettepe Ün. Yay. Ank. 1980
- Mourgeon, Jacques İnsan Hakları, (Çev. Ayşen Ekmekçi, Alev Türker), İletişim
Yay., İst. 1990,
- Müslim, el Akdiye, I. S.**
- Öner, Necati Klasik Mantık, Ayyıldız Matbaası, Ank. 1970
- Özlem, Doğan Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, (Remzi Kitabevi), İst. 1986,
Pascal, Blaise Düşünceler, Çev. Fethi Yücel, Matbaa Yeni Cezaevi, 1942, Ank.
- Rafii, Mustafa İslamda Sosyal Düzen, Çev. Ahsen Batur, Özdemir Basımevi, İst.
1975
- Sadak, Bekir İslam Medeniyeti, İmam Muhammed eş Şeybani, 1969 Haziran sayısı,
Shakspare, Hamlet, II. Perde, II. Sahne.
Şennur Karakurt, Endülüş Yay. İst. 1995
- Temelleri Uluslararası Semineri, (Hacettepe Ün. Yay.) Ank. 1980
- Tuğ, Salih İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, (İrfan Yayınevi), İst. 1969
- Ülken, H. Z. Siyasi Partiler ve Sosyalizm, Anıl Yay. İst. 1962,
Ülken,H.Ziya' Sosyoloji Sözlüğü, M.E. Basımevi, İst. 1969,
- Verkors, İnsan ve İnsanlar, (Çevirenler, Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat
Günyol), Çan Yayınları, İst. 1965.Ebu'l
- Wallerstein, İmmanuel İnsan ve Halk Hakları, Yeni Şafak Gazetesi. 1997 Mayıs